
HISTORIENS SANNING

CHRISTIAN BRAW

Hur skall vi kunna förstå det historiska skede vi själva lever i, det som har en så gigantisk omstörtning bakom sig och sådana potentiella katastrofer framför sig? Om man verkligen vill få grepp om historiens sanning måste man fråga sig vad som var självklart för respektive tidsskede. Christian Braw visar på tolkningsmönster som medvetet eller omedvetet spelar det självklaras roll för forskaren.

Vi lever i ett av de mest dramatiska skeendena i Europas historia. Nyss har ett av världshistoriens mest skräckinjagande imperier brutit samman vid vår dörr. Och vad som skall komma i dess ställe vet ingen. Allt kan hända och vår möjlighet att påverka utvecklingen är utomordentligt begränsad.

Samtidigt står en av mänsklighetens mest kraftfulla livsformer inför en omprövning, som kan leda till dess avveckling. Det är industrialismen. Den bygger på principen, att maskiner drivna med tillförd energi skall utföra huvuddelen av allt arbete.

Denna energi utvinns till större delen genom förbränning av fossila bränslen och uran. Och nu har förbränningen

CHRISTIAN BRAW är teol dr.

nått den nivå, där den hotar människans fortsatta existens. Antingen löses detta problem genom industrialismens omstrukturering/avveckling, eller också förstör människan slutgiltigt sina egna livsbetingelser. En tredje tydligt annalkande kris är den hastiga ökningen av jordens befolkning och den snabba ödeläggelsen av odlingsbar jord.

Hur skall vi då kunna förstå det historiska skede vi själva lever i, det som har en så gigantisk omstörtning bakom sig och sådana potentiella katastrofer framför sig?

Vad har historikern att tillföra i detta sammanhang?

Vi har som historiker inga lösningar. Men vi har något annat, vi har en träning i att förstå människans väg. Det är detta som upptar oss. Det är som Jaan Kross har sagt: "Tiden är människor, framförallt människor." Men därmed

att detta är sagt, har vi redan valt en ståndpunkt som historiker.

Hermann Sasse har uttryckt det så: "All historia vilar på en dogmatik. Ty all historisk insikt och alla historiska bedömningar förutsätter normer, som styr urvalet och visar forskningen dess väg." ¹ Innan vi går att göra vår samhällsinsats som historiker, gör vi alltså väl i att tänka efter varför vi tänker som vi gör. Tänkandet är nämligen aldrig neutralt. Allt tänkande måste stå på en bas av förutsättningar eller axiom för att vinna stadga. I sig självt är det logiska tänkandet bara en mekanik, som varken rör sig framåt eller bakåt. Men när det har fått fast mark under fötterna i form av ett antal axiom eller förutsättningar kan det börja att behandla och tolka de fakta vi har för handen. Det är då vi börjar närma oss en förståelse, vi får grepp om de stora gemensamma sammanhangen, historiens sanning.

Augustinus kan hjälpa oss att klargöra detta. Enligt Augustinus är det så, att varje företeelse har sin *ratio*, sitt väsen. Det är Guds avsikt med den. Augustinus omvänder också begreppet "form", som i detta sammanhang har motsatt innebörd till den alldagliga betydelsen hos oss. Formen hos en bil är t ex här inte dess yttre konturer utan det som inifrån gör den till vad den är. Att vara förnuftig, att vara rationell och intellektuell, det är att varsebli tingens och historiens

"former" i denna mening. Det är att kunna urskilja det gemensamma grundmönstret i de många händelser och tillfälligheter, som utgör historiens väv. Att kunna urskilja detta grundmönster, det är att börja *förstå*. Det är att nalkas historiens sanning.

Att förstå eller inte förstå

Men är vi då inte ute på en farlig seglats, långt ifrån den exakta vetenskapen? Man kan uttrycka det så: det är ett val mellan att förstå och att inte förstå. Väljer vi att inte förstå utan bara registrera får vi till sist bara en väldig faktahög utan inbördes sammanhang. Detta är den oundvikliga slutpunkten på den fenomenologiska linjen, där man strävar efter att beskriva utan några som helst antaganden om företeelsernas ursprung eller inre sammanhang. Den polsk-brittiske antropologen Bronislaw Malinowski berättar i ett av sina verk, hur han började sin forskning efter fenomenologiska linjer. Han ville fullständigt objektivt och förutsättningslöst registrera företeelserna – och så småningom hamnade han i en oöverskådlig faktaanhopning utan inre sammanhang. Då måste han börja om igen efter en intuitivt fattad idé om sammanhanget och försöka ordna företeelserna efter den. I det arbetet är det givetvis oundvikligt att materialet självt kommer att justera intuitionen, om nämligen san-

ningen för sanningens egen skull är en huvudsak för forskaren.

Att gå på intuition in i ett material, det är att ta en risk. Men vi kan aldrig undvika att ta risker, om vi vill vara verkliga människor och verkliga forskare. Valet står mellan atomism eller sammanhang i historiesynen, för att tala med Anders Nygren. Vågar vi inte ta risker, då blir vår forskning bara ett ständigt samlande av ett väldigt osorterat faktalager. Och i själva verket är det så, att också då forskaren tror sig som allra mest förutsättningslös är han insatt i ett tanke- och känslösammanhang, som styr honom mer än han anar. Det är hans egen tids "fundamental assumptions", för att tala med Alfred Whitehead, alltså den kritcirkel av värderingar och stämningar inom vilka han måste hålla sig för att bli accepterad och förstådd i sin egen tid. Dessa "fundamental assumptions 'spelar' det självklaras roll i historien" – också för forskaren. Det som alla andra tar för givet i hans kulturmiljö, det tar han oftast själv för givet, och han har ingen drift att röra sig utanför kritcirkeln och tänka på ett annat sätt än alla andra anser anständigt och ansvarsfullt. Det är så självklart att det egna kulturskedets "fundamental assumptions" är de rätta att knappast någon kommer på att formulera dem eller reflektera, än mindre att ifrågasätta dem. Anders Nygren säger: "Ja, faktiskt finns det i varje tid vissa

ting, som av den betraktas som självklara – eller rättare sagt äro självklara för den.

Ty just i deras egenskap av självklara ting ställas de ej under debatt. Det frågas ej efter huru de skola betraktas, utan man utgår helt ovillkorligt från dem och låter² dem gälla tämligen på axiomets sätt."

Och Anders Nygren fortsätter: "Det är en historisk uppgit av första ordningen att söka komma till klarhet över vad sålunda för³ en viss tid gäller med det självklaras rätt."³ Vill vi alltså mer än att hoppa fakta om ett tidsskede, vill vi verkligen få grepp om historiens sanning, då skall vi fråga efter vad som var självklart för detta tidsskede, så självklart att ingen behövde tala om det eftersom alla tog det för givet. Just i detta självklara, sällan nämnda, ligger alltså en nyckel till att förstå det inre sammanhanget i människans väg.

René Descartes tänkte sig i sin *Discours sur la méthode* att det mänskliga tänkandet var en ren objektivitet, som s a s svävade över tingens värld. Från denna upphöjda position kunde tanken analysera – sönderdela – företeelserna för att så småningom i deras minsta odelbara delar finna mönstret till helheten. Fenomenologien står i denna tradition. Men all erfarenhet visar, att Descartes vision inte håller. Vår tanke svävar inte över skeendet, den är en del av det, obevekligt och självklart präglad av det sammanhang vi lever i. Det är

dessa förutsättningar och sammanhang vetenskapskritiken undersöker och klarlägger. Vetenskapskritiken kräver av oss, att vi skall vara medvetna om att vi inte lever i ett socialt vakuum. Den kräver att vi skall bli medvetna om vilken som är vår historiesyns dogmatik, vad som spelar det självklaras roll i historien för oss, vilka som är våra egna "fundamental assumptions". Det är nämligen så, att våra forskningsresultat har sin giltighet endast på sina egna förutsättningsgrund. Har man andra förutsättningar måste fakta ordnas efter andra mönster. Descartes objektiva tanke, svävande över tiden och tingen, är en illusion. Den största objektivitet vi kan nå till är att vi gör klart för oss själva och för andra vilka våra förutsättningar är, vilken dogmatik vi följer.

Olika tolkningsmönster

Vi skall här helt kort stanna inför några sådana tolkningsmönster, som medvetet eller omedvetet spelar det självklaras roll för forskaren.

Häromdagen kom min son Johan hem och berättade, att historieläraren sagt att Sveriges kristnande hade handelsintressen som den drivande kraften. Det hade läraren givetvis läst i en bok, och den som skrivit boken hade ingalunda haft tillgång till dokument som bestyrkte saken, utan detta var en tolkning som gjorts utifrån materialismens "fundamen-

tal assumptions". De är, att det är materiens fördelning som är nyckeln till historiens sanning. Det är som Feuerbach sade: "Människan är vad hon äter." Alla högre mänskliga uttryck som religion, kultur, kärlek och sorg är helt bestämda av hur det materiella är fördelat.

Och när jag sedan såg hur Johans lärobok beskrev det hela klarnade mönstret än mer. Där skildrades hur de fattiga fick slita och släpa vid de första kyrkbyggena, medan präster och rika såg på. Läroboksförfattaren hade givetvis inga dokument att stödja sig på, utan detta var en fantasibild han förmedlade utifrån den marxistiska materialismen, enligt vilken konflikten mellan ägare och egendomslösa är historiens grundmönster.

Ingen skall neka läroboksförfattaren och Johans lärare rätten till sådana tolkningar och fantasier, men de undkommer inte vetenskapskritikens obönhörliga krav: redovisa öppet de förutsättningar, på vilkas grund er historietolkning äger sin giltighet. Om ni inte vill göra detta är ni bedragare istället för historiker.

Det finns nämligen helt andra sätt att tolka historiens fakta. Ett sådant tolkningsmönster ger oss den historiska idealismen. Enligt den är det idéerna som styr människans väg. Människan handlar som hon tänker. Vill man alltså förstå varför en nation handlat på ett visst sätt, gäller det att förstå vilka tankar

som varit förhärskande i den vid ett givet tillfälle.

När Adolf Hitler tog makten var Kominterns tolkning: "Nu har storkapitalet tagit över." En tolkning utifrån den historiska idealismen är däremot att den nationalsocialistiska ideologin övervunnit och trängt ut liberalismen, konservatismen och socialismen, Vill man alltså förstå detta skeende utifrån en historisk idealism är det av största betydelse att inifrån lära känna ideologerna och deras kamp. Tage Lindboms idéhistoriska författarskap är bl a ett utmärkt och inte så lite övertygande exempel på historisk idealism.

När Erik Gustaf Geijer säger, att Sveriges historia är dess konungars, har vi att göra med en tredje form av historisk dogmatik. Enligt denna är det den mänskliga personligheten, som är historiens drivande kraft. Historien är ju också *människans* historia. Därför blir det viktigt att förstå och skildra historiens personligheter, i synnerhet de stora. Carl Grimberg kan sägas stå i denna tradition. Och faktiskt är det så, att när historikern förmås skriva *människors* historia, då blir historien också folkets. Men när fäderneslandets historia reduceras till spannmålshandel, då förblir historien av "rent akademiskt intresse", som man brukar säga om det livlösa och ointressanta.

Weibulleriet

Det fanns en tid före och kring sekelskiftet 1900, när naturvetenskapens oerhörda framgångar gjorde att dess metoder tedde sig som mönster över hela vetenskapens fält. Det var i den situationen vi fick det sk weibulleriet i Sverige. Upphovsman var landsarkivarien i Lund, Lauritz Weibull. Genom sina arkivhistoriska undersökningar kunde han göra en omfattande omvärdering av dittills hävdvunna bedömningar vad gäller Nordens medeltidshistoria. Idealet inom weibulleriet blev att inskränka forskningen till det entydigt beläggbara, allt annat lämnades utanför eller underkändes. Toni Schmidts undersökning av S:t Sigfridstraditionen är ett exempel på weibulleri.

Nu är det emellertid i människolivet överhuvud så, att det inte är så mycket som är entydigt beläggbart. Om vi i vårt eget livs historia begränsar oss till det entydigt beläggbara blir det närmast en spökbild som träder fram, kanske det som finns i lokala skattemyndighetens databaser eller något lite mer. Men det mänskliga, det personliga, det faller utanför. Därmed blir det hela till sist ointressant. Det var detta weibulleriet råkade ut för.

I sin oförmåga att tolka de svaga ekon av gångna släktens liv, som når oss genom historiens källor, fastnade till sist weibulleriet i det *ointressanta*, precis som

den samtida logiska empirismen körde fast i språkteori. Det finns mängder av meningslösa avhandlingar i weibulleriets spår, Prästerskapets avlöning i Skytts härad 1743–1758 och vad de kan heta.

Nå det mänskliga

Samtidigt som Lauritz Weibull gjorde sina arkivhistoriska undersökningar utarbetade Wilhelm Dilthey sitt forskningsprogram. Han gör en åtskillnad mellan naturvetenskaper och humaniora, Naturwissenschaften och Geisteswissenschaften⁴. Han ville ge de humanistiska vetenskaperna en metod, som var lika säker som naturvetenskapernas, och hans metod innebär, att uppgiften är att söka komma åt det *liv* som är nedlagt i dokumenten eller speglas i dem⁵. Det är inte den språkliga dräkten som är det viktiga, utan det specifikt mänskliga i och under texten. Det är detta som Dilthey kallar *liv*. Livet i denna mening finns i tankar och handlingar hos enskilda likaväl som i institutioner som människan skapat. *Livet* finns i lagar och sedvänjor, i konst och litteratur, filosofi och religion.

Vill man alltså på djupet förstå tillkomsten av t ex Växjö lasarett kan man inte stanna vid olika styrelsers beslut och vid byggmästarräkningar – det vore weibulleri. Nej, det gäller att komma under detta ytskikt, att nå till det mänskliga, till *livet* hos dem som beslöt och

byggde. Inlevelsen är alltså grundelementet i Diltheys metod⁶. Utgångspunkten är alltså samma historiska material, som en weibullare skulle arbetat med, men uppgiften är större, den är att genom tolkningen av materialet öppna vägen till förståelse av människan och det för henne unika.

En som i Sverige fört Diltheys forskningsprogram vidare är J A Eklund. Vad Dilthey kallar *liv* blir hos Eklund "*andeliv*", det för människan specifika livet. Eklund säger att "vi måste betrakta andelivet såsom medvetet och fritt lif. Andelif är tankelif, viljelif, känslolif, troslif. . ." ⁷ Andelivet uttrycker sig i det talade och skrivna ordet men också i byggnad, bild och ton⁸. Nu är inte allt mänskligt liv andeliv; taxeringskalendern kan knappast sägas vara ett uttryck för andeliv. Andelivet har en högre dignitet, det är, som Eklund säger, liv ovanifrån, av Gud, med Gud och till Gud. Och det är ett liv i kamp, mellan gott och ont, sanning och lögn, ljus och mörker. Eklund säger: "Det är andelivet i dess kamp, som egentligen väcker historiens djupaste intresse." ⁹ Närheten till Augustinus är påtaglig i dessa ord.

I sin psalm Fädernas kyrka har J A Eklund gett ett poetiskt uttryck åt sin historiesyn:

Fädernas Sverige sig kämpat fram
Kristus var med det på banan. . .
(v. 4)

Den bibliska historiesynen

Det är egentligen den bibliska historiesynen. Den beskriver hur historiens innersta sanning är att Gud utväljer ett folk och för det fram mot ett mål. Historien är alltså unik; på historiens scen ges varje pjäs endast en gång. Denna historiesyn innebär att det inte är det upprepade utan det unika som är det bärande i historien. "Historien är berättelsen om det oväntade", säger Aleksander Solsjenitsyn. Men det oväntade, tillfälligheterna, är insatt i ett medvetet syfte med ett mål¹⁰.

Varje historiesyn har sin dogmatik, det är oundvikligt, om historikern vill i djupare mening *förstå* tiden. Och varje historietolkning äger den bärkraft dess dogmatik har. Vad vetenskapskritiken kräver av oss är att vi är medvetna om och redovisar vår dogmatik. I det avseendet var J A Eklund mer medveten och ärlig än grundskolans läroboksförfattare.

Den materialistiska historiesyn, som dominerar i Sverige, har gjort att man hos oss ofta fått den föreställningen, att den oanade, väldiga och långtifrån avslutade omvälvningen i öst i huvudsak har materiella orsaker. Systemets bristande ekonomiska effektivitet gjorde att det föll, tänker man sig.

Men i själva verket har frågan om historiens sanning haft en långt mer avgörande betydelse än de flesta anar. Med sina historiska verk sprängde Aleksander Solsjenitsyn det kommunis-

tiska samhällets grundvalar. Och Rysslands president, Boris Jeltsin, nämner i sin självbiografi, att det som väckte honom till insikt om kommunismens sanna väsen var, att Rysslands historia vanställdes genom lögnen"¹¹.

Frågan om historiens sanning är långtifrån enbart akademisk. Historiens sanning har på ett avgörande sätt bidragit till att störta en av de mäktigaste makteliter världshistorien känt. Och säkerligen är det så, att när frågan om historiens sanning blir levande för oss, då kommer det inte att stanna vid att grundskolans läroböcker i historia skrivs om.

Noter

1. Hermann Sasse: *In statu confessiones* bd II, Hertmannsburg 1976, s. 199.
2. Anders Nygren: *Filosofi och motivation*, Lund 1940, s. 64.
3. Nygren a.a. s.65.
4. K J Sundberg: *Skriftens utläggning*, Stockholm 1989, s. 11
5. Ibid.
6. A.a. s. 12.
7. J A Eklund: *Andelivvet i Sveriges kyrka I*, Uppsala 1919, s. 6 f.
8. Ibid.
9. A.a. s. 10.
10. Walter Künneth: *Das Geheimnis des "Zufalls" im heutigen Zeitgeschehen*. *Diakrisis* 4/1991, s. 124.
11. Künneth a.a. s. 121.